

a mű befogadásának. Bár a magyar irodalmi vonatkozások német nyelvterületen többnyire rejtve maradnak, a művek értelmezését mégsem zavarja ez a tény. A szövegek a „minden olvasó számára a megfelelő olvasat” elv alapján működnek, és ilyen értelemben a különböző lehetséges olvasatok sora teremti művet.

Wernitzer Julianna

FÉLBEMARADT VIZSGÁLÓDÁS A „NÉP” ÉS A „NEMZET” ŐSTÖRTÉNETÉRŐL

Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből. Magyar Őstörténeli Könyvtár, Szeged, 1992. 330 oldal, 403 Ft

Furcsa érzés ma kézbe venni azt a monográfiát, ami posztumusz kötetként közli Szűcs Jenő 1970-ben benyújtott kandidátusi disszertációját a „gentilizmus”, vagyis a barbár etnikai tudat kérdéséről. Tájékozatlanabb olvasók első pillantásra feltehetőleg az azóta politikai kurzussá vált népi-nemzeti gondolatkor dicső előfutárát sejtetik a rovásírással, avar történelemmel foglalkozó kötetek közé besorolt márványozott-kanarisárga színű kötetben. Ezt sugallhatja akár a könyv új – a szerző eredeti terminológiájához és gondolatvilágához nem igazán illeszkedő – címe is, amit a Györfly György javaslatára elhagyott eredeti cím („GENTILIZMUS.” A BARBÁR ETNIKAI TUDAT KÉRDÉSE) helyébe illesztettek.

Szűcs Jenő valóban azok közé tartozott, akik a legmaradandóbb megfigyeléseket tették a közelmúltban a magyar nemzeti tudat történetéről, de, mint munkásságának ismerői jól tudják, ebben a kérdésben épp a nemzeti tudat mitikus-ideologikus abszolutizálása, anakronisztikus történelmi kiterjesztése ellen hadakozott. 1970-ben jelent meg, hosszú huzavona után, az az 1968-ban írt vitakötete (A NEMZET HISTORIKUMA ÉS A TÖRTÉNET-SZEMLELET NEMZETI LÁTÓSZÖVE [HOZZÁSZÓ-

LÁS EGY VITÁHOZ]), amely lényegében pontot tett a hatvanas évek hosszan elhúzódó polemikájára (az ún. Molnár Erik-vitára) Szűcs Jenő ezzel a könyvvel lett ismert és híres a szűkebb történészberkeken kívül: lenyűgöző fölénnyel cáfolta az ötvenes évek nacionalizmussal ötvözött marxizmusának mechanikus leegyszerűsítéseit, anakronisztikus egybemossással kiosztott „népi”, „nemzeti” és „haladó” minősítéseit. Higgadt érvei, imponáló forrásismerete és elméleti készsége a modern tudomány normáit előtérbe helyezős a nemzeti-ideológiai elfogultságok helyett a szakmai kritériumokat érvényesítő történetírást képviselték. S amikor néhány évvel később Szűcs Jenő az új középkori osztály vezetője lett a Történettudományi Intézetben, és 1974-ben NEMZET ÉS TÖRTÉNELEM címen kötetbe gyűjtve is megjelentek e kérdéskörrel foglalkozó írásai, azt lehetett gondolni, hogy – legalábbis a magyar középkorkutatásban – ez a szemlélet polgárjogot nyert.

A polgárjog persze nem jelentett egyöntetű tetszést. Szűcs Jenő éppenhogy azzal tűnt ki, hogy tabusértő indulattal támadt neki a „nemzeti látószögből” fakadó történelmi torzításoknak, mítoszoknak. A legnagyobb vihart 1972-ben váltotta ki, amikor minden korábbi elemzésnél részletesebb képet adott arról, hogy a hun-magyar rokonság teóriája nem valamiféle ősi eredettudatból, hanem Kézai Simon XIII. századi, irodalmias invencióiból származik – egy ingerült, személyeskedő sok száz oldalas pamflet támadt neki. Hasonlóan kritikus, újító hangvételű az a néhány írás, amiket a középkor végi paraszti patriotizmusnak, a Nándorfehérvárnál a török ellen vonuló felkelőknek, valamint a Dózsa-parasztháború résztvevőinek szentelt.

Ezeknek a kutatásoknak a sorába illeszkedett a most publikált értekezés, amit kandidátusi disszertációként védett meg 1970-ben, de – egy rövid tézis-összefoglalón kívül – haláláig nem adott ki a kezéből. Feltehetőleg azért nem előbb, mert – mint előszavából kiderül – ez csupán a nyitófejezete lett volna egy hatalmas ambíciójú nagyobb monográfiának, mely az etnikai és nemzeti tudat fejlődését kísérte volna végig a középkor végéig. Ebben a monográfiában tárta volna fel, részletes történelmi okfejtéssel, azt, amire publicisztikai formában sokszor rákérdezett ko-

rábbi pamfletjeiben: milyen formákban értelmezte etnikai, nyelvi összetartozását a középkori magyarság, hogyan jellemezzük ezt a tudatot, ha nem fogadjuk el automatikusan a „nép” vagy a „nemzet” modern fogalmának anakronisztikus visszavetítését? A monográfia abbamaradt a hetvenes években, az eredeti terv fő vonalait csupán néhány rövidebb tanulmány jelzi: a már említett Kézai-cikk és a Dózsával foglalkozó írások. Ez legfőképp azért történt így, mert Szűcs Jenőre hárult a „tízketes” magyar történeti szintézis középkori kötetének szerkesztése és az utolsó Árpádokkal foglalkozó rész megírása – ebből lett másik nagy posztumusz kötete. Egy idő után már az is akadályozhatta Szűcs Jenőt a „GENTILIZMUS”-könyv publikációjában, hogy az eredeti kérdésfeltevéstől eltávolodott. Az újabb szakirodalom is ösztönözhetette, hogy ha mégis megjelenteti disszertációját, azt ne az eredeti formában tegye. Hogy milyen lett volna a tervezett átdolgozás, azt a mostani kötethez fűzött, 1988-ban készült – harminc nyomtatott lapot kitevő, befejezetlenül maradt – kézirat töredék mutatja, amelyben egy – Bak János által szervezett – német tanulmánykötet számára készült újrafogalmazni, kiegészíteni a korábbi disszertációt.

Egy átfogó igényekkel eltervezett, alapvetőnek szánt, ugyanakkor torzóban maradt művel van tehát dolgunk, amelynek olvastán nemcsak a leírt, elkészült részekkel kell foglalkozni, hanem az egész kontextussal, a gigantikus tervekkel, az új összefüggések felfedezésének az izalmával és a kérdéshez kapcsolódó olykor ingerült vitákkal is. Rövid ismertetésben ezekre is célozni fogok, de jelzem: éveken át munkatársra voltam ugyan Szűcs Jenőnek, azonban nem voltam bizalmasa vagy barátja, ezért gondolatrendszerének pontos rekonstrukciójára nem vállalkozhatom. Három kérdésre fogok kitérni: a regionális összehasonlítás problémáira, a barbár etnikai tudat magyar változatát alátámasztó érvek természetére s végül a magyar nemzettudatra vonatkozó történeti hipotézis feltételezhető – de e könyvben ki nem fejtett – konklúziójára.

1. Szűcs Jenő a következőképpen foglalja össze kérdésfeltevését: Nyugaton, vagyis azon a területen, amely a születő Európa arculatát meghatározta, a kora középkorban

megjelenő barbár „gentes” (frankok, gótok, longobárdok) etnikai csoportjai felbomlottak, s a modern – francia, spanyol, olasz – nemzetek a késő középkori új szerveződés nyomán már más, szélesebb alapon jöttek létre. Észak- és Kelet-Európában, a középkori Nyugathoz a IX–XI. században csatlakozott új „barbárok” által benépesített régióban viszont az ekkor felbukkanó cseh, morva, lengyel, magyar, dán, norvég, svéd etnikai csoportok lettek a modern nemzeti fejlődés kiindulópontjai. A modern nemzettudat két regionálisan eltérő típusával állnánk tehát szemben? Mennyiben magyarázható ez a különbség a két etnogenetikus fejlődés közötti történelmi aszinkronnal? Mi ennek az „aszinkronnak” a pontos tartalma? Milyen analógiák és milyen különbségek figyelhetők meg a Római Birodalomba az V–VI. században beolvadó barbár *gentes* és a keresztény Nyugat-Európába a IX–XI. század között integrálódó „új barbárok” között? Mint látjuk, a megoldandó problémának újabb és újabb lendülettel nekigyürköző Szűcs Jenő úgy jellemzi a kora középkori kelet-európai *genseket*, hogy egyúttal új, még nagyobb horderejű kérdéseket jelöl ki: a történeti régiók és a különböző korban lejártszódó analóg folyamatok egybevetésével foglalkozó összehasonlító történetírás módszertani problémáit.

Közép-Európa eltérő fejlődési ritmusával már foglalkozott korábban is: VÁROSOK ÉS KÉZMŰVESSÉG A XV. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON című könyve (1955) és e témához kapcsolódó tanulmányai a késve megindult közép-európai városiasodás középkor végi „elakadását” tárták fel, azt a „megtorpanást”, ami sajátos utat szabott meg a régió gazdasági és társadalmi fejlődése számára. A „nemzet prehistorikumával” foglalkozó kutatásaiban Szűcs Jenő tulajdonképpen ugyanezt a modellt alkalmazta egy másik területre. Ezzel – talán nem is tudatos – módszertani húszárvágással Szűcs Jenő gondolatvilágában egybekapcsolódtak a „nyugati” és a „keleti” gazdasági-társadalmi fejlődés „aszinkronjáról” tett korábbi megfigyelései a politikai közösségformák alakulásának intézményes és eszmetörténeti „aszinkronjaival”. Tanúi lehetünk, hogy azon nyomban újabb nagyszabású történetírói vízió rajzolódott ki a szemé előtt, majd hógynem szétfeszítve a „GENTILIZ-

mus"-könyv első felét. Tizenkét oldalba sűrítve olvasható itt az a vízió az Európa kialakulását meghatározó, egymást váltogató „szinkronikus” és „aszinkronikus” történeti folyamatokról (21–33. o.), amit egy évtizeddel később a BIBÓ EMLÉKKÖNYV-ben (1980) VÁZLAT EURÓPA HÁROM TÖRTÉNETI RÉGIÓJÁRÓL címmel írt le, újabb komoly erőfeszítést téve, hogy mintegy száz oldalra tömörítse e kérdéssel kapcsolatos mondanivalóját, mely akkorra már egy vaskos könyvet is megtölthetett volna. A „GENTILIZMUS”-könyvből kicsírázott régiótéma azután ismét csupán kiindulópont és gondolati vezérfonal lett Szűcs Jenő nyolcvanas évekbeli újabb gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásaihoz. IV. Béla korát vizsgálva Szűcs újfent egy aszinkronból kiinduló, rövid távon meglepően sikeres hasonulási folyamatra bukkan, mely azonban történeti végeredményében mégis jelentős eltérések kialakulásához vezetett. Ezzel az utolsó kutatásával sikerült igazán Szűcs Jenőnek az európai történeti folyamatok összképébe helyezni a magyar fejlődést, bemutatva, hogy AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK idején honosodott meg Magyarországon mindaz, amit Marc Bloch a Nyugaton a X–XI. században kezdődő „második feudális korszakként” jellemez. Tanulságos történetírói pálya, melyben a kora középkori gentilizmus vizsgálatáról az „érett középkor” európai és magyarországi jellemzőinek új meghatározásához jutott el Szűcs Jenő; a barbár közösségtudattól az egységesülő jobbság, a politikai jogokkal felruházott köznemesség, a kialakuló városhálózat, a megerősödő állami és egyházi adminisztratív struktúrák s a születőben lévő rendi kormányzáshoz kapcsolódó új politikai és történeti tudatformák feltárásához. De maradjunk most a kora középkori kiindulópontnál.

A tágas perspektívák felvázolása után a „GENTILIZMUS”-könyv második fejezete ad képet arról, milyen is volt Nyugaton a „gentilis” politikai, társadalmi és kulturális képződmény, amit közös eredetmitosz, közös nyelv, közös intézmények, szokások (*origo, lingua, instituta, mores*) tartottak össze. Bemutatja, hogy az új középkori államok épphogy az eredeti „gentilis” szerveződési és szemléleti formák letörésével, háttérbe szorításával jöttek létre, a felemelkedő vizigót, frank, longobárd uralkodók idegen kísérettel szövete-

keztek saját barbár arisztokráciájukkal szemben, az egyházra támaszkodva háttérbe szorították a barbár közösségtudatot hordozó irodalmi formákat (hósköltészet, epika, mitológia) s a kora középkori népfogalom új, területi meghatározására törekedtek. Közben az olvasó gondolatban már előre hasonlítgatja ezt a nyugati fejlődést a kelet-európai és magyar modellhez, Szűcs Jenő egy újabb eszmetörténeti kitérével szemlélteti, hogyan lehet analog történeti helyzetek konfrontációjából következtetéseket levonni. Miután összeveti a *populus* római (politikai) és keresztény (vallási) definícióit a szűkebb értelmű, lokális közösségre vonatkozó *natio* és *gens* fogalmával, illetve a „barbár” és a „pogány” negatív minősítéseivel, Szűcs szellemesen belehelyezi az eszmetörténeti fogalomváltások sorát a kora középkor történetfilozófia kategóriarendszerébe. Bemutatja, hogyan cserélődik fel a Szent Ágoston által megfogalmazott „fiktív dualizmus” (*civitas Dei, civitas terrena*) a keresztény római társadalom és a barbár germán *gentes* „valóságos dualizmusával” (71. o.), majd hogyan ismétlődik meg egy hasonló dichotómia a keresztény kora középkori *Occidens* és a IX–X. században rátamadó „új barbárok” esetében, mely azonban már lényeges eltéréseket mutat antik elődjéhez képest mind a civilizáltság, mind a „másikat” megérteni próbáló tolerancia tekintetében.

Hogyan jellemezhetők ebben az összefüggésben a kora középkori antik-germán szintézist újra veszélybe sodró (s egyúttal szorosabb egységbe kovácsoló) új barbár népek?

2. Szűcs Jenő könyvének legnagyobb szakmai jelentősége, hogy elsőként próbálta alkalmazni a magyar etnogenezis értelmezésére mindazt, amit az etnogenezis és a „gentilis” tudat nyugati – germán – modelljéről a német történetírás (elsősorban Reinhard Wenskus, Theodor Mayer és Helmut Beumann) kidolgozott. Ahhoz azonban, hogy ezt tehesse, s hogy azután az analógia birtokában következtetéseket vonhasson le arra nézve is, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a kétféle „gentilis tudat” között, előbb le kellett győznie egy komoly akadályt: Deér Józsefnek a magyar nemzettudat eredetéről vallott teóriáját. Deér József POGÁNY MAGYARSÁG – KERESZTÉNY MAGYARSÁG című, 1938-ban írt könyve nemrég reprintben újra nap-

világot látott – érdekes megfigyelni, hogy e két történészóriás posztumusz publikációi hogyan polemizálnak egy olyan kulturális kontextusban, ahol ismét napi politikai-kulturális aktualitást kaptak ezek a kérdések. Deér a harmincas években a hatvanas évekbeli Szűcs Jenő izléséhez közel álló fölényes érveléssel, a szigorú történeti kritika eszközeivel vette bírálathoz a magyar nemzettudat ősi meglétére vonatkozó korábbi feltevéseket (ne foglalkozunk most azzal a kevésbé rokonszenves következtetéssel, mely az Árpádok *Führertumát* jelölte meg a magyarság alapvető „népképző faktorának”). Szűcs Jenő azonban, meglepő fordulat, épphogy bizonyítani próbálja vele szemben a magyar etnikai tudat egyes alkotóelemeinek ősi, honfoglalás előtti meglétét. (A nemzettudat mindenféle történeti abszolutizálásával szemben hiperkritikus szerző posztumusz könyve talán épp ezért válhatott rokonszenvenné a „Magyar Őstörténeti Könyvtár” kiadói számára.) Mi indokolja ezt a furcsa pozícióváltást?

Talán az, hogy Szűcsnek előbb fel kellett építenie, részben a „magyar nemzeti tudat” létét automatikusan az őstörténetbe visszavetítő kollégák helyett, a „gentilis” magyar etnikai csoporttudat hiteles történeti képét, hogy azután pontosan jellemezni tudja a később bekövetkezett tudati átalakulások vargabetűit, összetettségét, s hogy felelni tudjon saját kiinduló kérdésére: miért alakult itt másképp a nemzettudat fejlődése, mint Nyugaton? Az etnológia, a mondakutatás, a régészet, a történeti nyelvészet sokrétű kutatásaira támaszkodva imponáló argumentációval dönti ki azt a „négy pillért”, amin Deér „szellemi-történeti konstrukciójának a boltozata” nyugszik: bemutatja, hogy a honfoglaló magyarságnak dokumentálhatóan már Árpád előtt megvoltak a közös eredettudatot alátámasztó mondái, megvolt az összetartozás keretét kijelölő „nemzet” (*genus*), „fajzat” (*populus*) terminusa, „Hétmagyar”-nak nevezett társadalmi szervezete, s meggyőzően érvel amellett, hogy az, amit Deér a perdöntőnek tűnő orkhoni türk feliratokból kiolvasott – a fedelmek népmeghatározó szerepe –, inkább ideológia volt, mint valóság.

A polemikus kifejtési mód lendületet ad Szűcs Jenő gondolatmenetének, s a polémia hevében érlelődnek ki új megoldási javaslatai

is. A gentilizmuskönyv esetében például, amikor Deér azon érvét készíti össze, hogy a XI. században nem lett volna még *szava* a nemzeti összetartozás kifejezésére, nemcsak rátalál ezekre a szavakra (*genus = nemzet, fajzat*), hanem egyúttal rábukkan arra a történelmi pillanatra, amikor e szavak jelentése sorsdöntő módon átalakult, amikor a XI. században konfliktusba került egymással a *gens-genus* terminus régebbi és újabb értelme. Az archaikus – még Kálmán törvényeiben, sőt Anonymusnál is felbukkanó – értelmezés szerint a *genus Hungarorum* megjelölés urat és szolgát egyaránt egybefoglalt és szembeállított a nyelvűkre, származásukra nézve „idegen” (*alienigena*) előkelőkkel és szolgákkal. Ez a jelentés él tovább a szűkebb nagycsaládok, nemzeti klánok *generatio, de genere* megjelölésében. Az egyre elfogadottabb új értelmezés azonban a *gens* szónak és a rokon értelemben használt – s az antik politikai társadalom konnotációit öröklő – *populus*-nak a XI–XII századtól kezdve olyan jelentést ad, mely befogad abba mindenféle származású *maiores*-t, de kirekeszti onnan az akár magyar nyelvű *servi* csoportját (149–172. o.). A nemzeti tudat régi és új felfogása Magyarországon egybeolvadt: ez olvasható ki a szűkebb és a szélesebb rokoni-közösségi egybetartozás középkor végi új kategóriarendszeréből: *nem* = nagycsalád, rokonság, aula; *nemzet* = nemzetség, klán; *nemzetség* = nép.

Szűcs Jenő igazi történetirői erénye ott tűnik ki, amikor az eszmetörténeti distinkciók mikroszkopikus elemzése nyomán hirtelen visszahelyezi a teoretikus problémát a történelem „sűrűjébe”. Visszakanyarodik mindahhoz, amit a nyugati kora középkori gentilis tudatformák háttérbe szorításáról írt, bemutatja, hogy minden „aszinkron” ellenére ez nálunk sem történt másképp, s a kétféle nemzetfelfogás szembekerülése folyamán az archaikus változat itt is elvérzett. S nem is akármilyen formában: épp ez a konfliktus rejlik Szűcs Jenő szerint a XI. századi pogányházadások mélyén, s nem pusztán a kereszténység felvétele elleni vallási tiltakozás vagy valamiféle – a marxista történetirők által feltételezett – „osztályharc”. Szűcs Jenő korábbi gondolatmenetei hirtelen ékesszólóvá teszik azt a néhány szűkszavú utalást,

amit a krónikák az 1046-os és az 1060-as pogánylázadások törekvéseiről feljegyeztek: a kopaszra borotvált fej és a háromágú hajfonat az ősi szokás, a „régí törvény” (*ritus paganorum*) szimbóluma volt, amely a nyelvvel, a sámánszertartásokkal, a néhány honfoglalás kori hősenekkel (fehér ló monda, Lehel, Bontond) és a politikai uralmi formákkal együtt határozta meg a IX–X. századi magyarság „Mi-tudatát”, és épp ezt tekinthetjük a *gentilizmus* magyar változatának. Ez volt az az etnikus tudatforma, amelyet a keresztény Európa IX–XI. századi „perifériáján”, a megtérő „új barbárok” körében (a szászoknál, cseheknél, lengyeleknél, norvégoknál, oroszoknál) mindenütt csak heves ellenállás, a pogánylázadások erőszakos elfojtása tudott háttérbe szorítani.

3. A legnehezebben megválaszolható harmadik kérdés: hova futott volna ki a gondolatmenet, ha elkészül Szűcs Jenő hatalmasra tervezett monográfiája a nemzeti tudat középkori előtörténetéről? Több támpont kínálkozik: a szélesebb publikum számára irt első vitairat, A NEMZET HISTORIKUMA..., a „GENTILIZMUS”-könyvhöz irt 1970-es bevezető (melynek fejezetcímeihez, mint a mostani kiadás utószóírója, Zimonyi István tette, hozzárendelhető Szűcs Jenő egy-két későbbi tanulmánya) s végül az 1988-as VÁZLAT, melyben ismét nekifutott e kérdéskör újrafogalmazásának. De épp a „GENTILIZMUS”-könyv részletesebb vizsgálata mutatta meg, hogy írás közben Szűcs Jenő nem nagyon tartotta magát eredeti vázlatos elképzeléséhez, hanem az elemzés, az argumentáció lendülete által kijelölt új célok irányába fordult. Nehéz kitálni, merre vezetne volna további vizsgálódása. Ezért itt csupán néhány tendenciát próbálok jelezni.

Amikor Szűcs Jenő a nemzeti tudatformák „historikumával”, vagyis történeti átalakulásainak (keletkezésének, elmúlásának, formaváltásainak, elhalványulásának, újrászerveződésének) vizsgálatával foglalkozni kezdett, a modern nacionalizmus hamis mítoszainak, anakronizmusainak a cáfolatából indult ki. Torzóban maradt nemzetmonográfiája azonban – mint erre már utaltam – ennél meszebbre kalandozott. A „nép” és a „nemzet” középkori tudatformáinak eredetét kutatva sorra vette a csoportöntudat különböző esz-

metörténeti változatait az archaikus „Mi-tudattól” a köznemesi *communitas* eszményen át a középkor végi parasztfelkelések „választott nép” elképzeléséig. Sok példával szemléltette, hogy a nemzeti tudat – akárcsak a közösségi identitás minden más összefoglalója – *konstrukció*, mely – mint minden hagyomány – szüntelenül módosul, újraértelmeződik, átalakul. A nacionalizmusok közelmúltbeli újrakeletését tanulmányozó történészek, szociológusok és antropológusok (Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson) népszerű megfogalmazásai („kitalált tradíció”, „elképzelt közösség”) jól illeszkednének Szűcs Jenő immár negyedszázados következtetéseihez.

Akár ma is íródhatott volna ez a könyv? – kérdezhetnék ezután. Azt azért mégsem. Miközben Szűcs Jenő sok megfigyelését válalhatná egy ma író történész vagy antropológus (érdemes itt kiemelni, hogy Szűcs az elsők között volt Magyarországon, aki történészként felhasználta egy antropológus – R. Thurnwald – kategóriáit is), fontos kiemelni gondolatának korhoz kötöttségét is. Őt a nemzeti tudatformák szüntelen történeti átalakulásának, változatos metaforáinak bemutatásán túl egy általánosabb fejlődési modell is foglalkoztatta. A régiók fejlődési különbségeiből máig ható meghatározottságokat olvasott ki mind a gazdaság- és társadalomtörténet, mind az eszmetörténet terén. Bevezető gondolatmenetéből mintha az hallatszana ki, hogy a modern nemzetállam és a kora középkori *gentilis* formációk között Kelet-Európában megfigyelhető nagyobb kontinuitásra s az itteni nacionalizmusok ma is tapasztalható virulenciájára már a kora középkori fejlődési „aszinkron” determinációinál kezdődik a magyarázat. Manapság már túl merésznek tűnne egy ilyen széles ívű történeti hipotézis, amit Szűcs Jenőnél sem támaszt alá egyéb, mint a formációelmélet – akkor általánosan elfogadott – fejlődéskepe, pontosabban ennek imponáló szakirodalmi hivatkozásokkal és strukturalista ízű, modern természettudományos terminusokkal (black box, képlet, koordináta-rendszer, szerkezet, tengelyek, statika-dinamika, pólusok) teletűzdelt újrafogalmazása. Nem véletlen, hogy 1988-as VÁZLAT-ában épp ezektől az elemektől tisztította meg fejtegetéseit Szűcs Jenő.

Egy másik fontos – korhoz kötött – jellemzője a „GENTILIZMUS”-könyvnek, hogy a kora középkori etnikai tudat nem annyira kultúr-történeti szempontból foglalkoztatja, hanem mint a politikai gondolkodás korai történeti formája – így kerül a barbár jogfelfogás vizsgálata Cicero, Ulpianus vagy Szent Ágoston tárgyalásának szomszédságába. A nemzeti tudat előzményeivel kapcsolatban ebből a szempontból inkább negatívak lettek a tapasztalatai: azt próbálta kimutatni, hogy kisebb volt a jelentőségük, mint azt a modern nacionalizmusok feltételezték. Mellettük a középkorban a közösségi tudat számos más formája jött létre, sokszor az etnikus tudatformáknál nem kevésbé máig ható tradíciók képződtek. Ebben a kontextusban figyelhető meg, hogy Szűcs Jenő érdeklődése a hetvenes évek második felében a „nemzeti tudat” felől a „civil társadalom” középkori történeti előzményeinek az irányába kanyarodott. Ez lett a BIBÓ EMLÉKKÖNYV-be írt cikk fő problémája. Lehet tehát, hogy mégsem véletlenül maradt abba a nemzeti tudatról tervezett monográfia, hanem azért, mert a téves beidegződések cáfolata helyett fontosabbnak tartotta a politikai demokrácia történeti előzményeinek a felkutatását.

A nyolcvanas évek második felében változott a helyzet. Őt magát is meglepte a nemzeti ideológiák – akkor még csak kezdetén járó – újraéledése, s újabb – a történeti eredetmitoszokkal, a nemzeti identitással, a kisebbségben élő etnikumokkal – foglalkozó publicisztikai írásokkal fordult e régi témája felé. A „GENTILIZMUS”-könyvet újrafogalmazni kezdő 1988-as VÁZLAT ugyanennek az érdeklődésnek a jele.

Ha visszapillantunk a halála óta eltelt több mint öt esztendőre, elmondhatjuk, hogy a téma aktualitása azóta sem csökkent. A fiatalabb történészgeneráció már készülhet is, hogy leszűrte és Szűcs Jenő-i szenvedéllyel elemezze-taglalja mindazt, amit a közelgő ezeregyszáz éves évfordulós ünnepségek kitermelnek majd az ősi magyar nemzeti tudatról.

Klaniczay Gábor

SZÉTTÖRT (ROCK)ÁLMOK

A klasszikus Syrius zenéje

1992-ben a Petőfi Csarnok adott helyet Orszáczky Miklós, az egykori Syrius együttes basszusgitárosa és énekes koncertjének, aki erre az alkalomra Ausztráliából látogatott haza, a közelmúltban pedig a Duna TV tűzte műsorára a Syrius zenekar egy, az 1970-es években rögzített hangversenyfelvételét. A Kodály Zoltán Zeneműbölt kínálata is azt mutatja, hogy Ráduly Mihály (a volt Syrius szaxofonosa) Robert Caséllal készített BRIGHT SUN – FÉNYES NAP című, 1977-es keletkezésű lemezének a raktárakból bontatlan csomagolásban (!) előkerült példányai kaphatók tizenhét év késéssel hazánkban. Ezek az események készítetik ennek a kritikának a szerzőt arra, hogy a szocialista korszaknak áldozatul esett, ám az 1970-es évek egyik legfontosabb magyar zenei csoportosulásáról, a Syriusról írjanak.

A magyar zenei élet megtermékenyülésére (ez persze az úgynevezett „komolyzenére” nem vonatkozik) az első biztató impulzus dzsesszéletünk 1950-es évekbeli öntudatosodása lehetett volna, de ez nem következett be, hiszen nem jutottak el hozzánk a nyugat-európai és az amerikai dzsesszmuzsika új törekvései. Másrészt az 1960-as évektől a „beat-örület” határozta meg a magyar zene jelentős részét. Ez ugyan újdonság volt, de kommersz, a közönségszórakoztatásra összpontosított. Egyes zenekarok próbálkoztak például a népzene felhasználásával (*Illés együttes, Tölcsérvay-trió* stb.), de ez a törekvés kizárólag a közönség kiszolgálására irányult. Ez a könnyűzenei gondolkodásmód ma is él, többek között a Szörényi Levente–Bródy János-féle „rockoperácska”, az ISTVÁN, A KIRÁLY, vagy a Szörényi–Nemeskürty István–Lezsák Sándor szerzőtrió nevéhez köthető ATILLA – ISTEN KARDJA című kurzusdarabban.

Végül hazánkban a megtermékenyülés legfőbb gátja az újító, önálló zenei világú muzsikások tevékenységének letörése, csirájában történő elfojtása volt, amely csak az 1970-es évek elejére kezdett enyhülni, hiszen ekkorra tehető a diktatúra lazulása is, aminek következményeként nyomon követhetőbbé váltak a világ zenei törekvései. Így máj